

АКТ ГІСТАРЫЧНАЙ СПРАВЯДЛІВАСЦІ

Знамянальнай падзеі, 65-годдзю ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР, было прысвечана пасяджэнне круглага стала 17 верасня 2004 г. У ім прынялі ўдзел выкладчыкі, аспіранты кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу, паўднёвых і заходніх славян Белдзяржуніверсітэта, а таксама айчыннай і сусветнай гісторыі Белдзяржпедуніверсітэта імя М. Танка. Актыўны ўдзел у абмеркаванні праблем прынялі таксама члены студэнцкай навукова-даследчай лабараторыі кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу. У цэнтры ўвагі ўдзельнікаў пасяджэння былі гістарычныя і этнапалітычныя прадпасылкі ўз'яднання беларускага народа, падрыхтоўка і арганізацыя наступальнай аперацыі войск Беларускага фронту, вынікі сацыяльна-эканамічных і культурных пераўтварэнняў на заходнебеларускіх землях, сучасны стан заходняга рэгіёна Беларусі.

Ва ўступным слове загадчык кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу кандыдат гістарычных навук, дацэнт А. Г. Каханойскі адзначыў гістарычную значнасць падзеі верасня 1939 г., што дала магчымасць завяршыць працэс тэрытарыяльнай і этнаграфічнай кансалідацыі беларускай нацыі. Даследаванне праблематыкі, звязанай з этнасацыяльнымі і палітычнымі працэсамі ў Заходняй Беларусі ў 20—30-я гг. мінулага стагоддзя, стала адным з навуковых прыярытэтаў кафедры. Якраз напярэдадні круглага стала выйшла кніга, падрыхтаваная прафесарам У. Ф. Ладысевым «Беларуская нацыя: уз'яднанне. Верасень 1939 — чэрвень 1941 гг.».

Аспірантка Белдзяржуніверсітэта В. Э. Рабышка аргументавана паказала, што напярэдадні верасня 1939 г. існавала рэальная пагроза страты заходнебеларускім насельніцтвам сваёй нацыянальнай адметнасці. Праблема нацыянальнага выжывання рэзка абвастрылася. Этнапалітычная сітуацыя, якая склалася ў Заходняй Беларусі, патрабавала рэагавання як унутры дзяржавы,

за яе межамі. Беларускімі палітычнымі партыямі, культурна-асветнымі арганізацыямі, таварыствамі, суполкамі, інтэлігенцыяй Заходняй Беларусі праводзілася вялікая праца, накіраваная на захоўванне нацыянальных традыцый, выхаванне і павышэнне нацыянальнай самасвядомасці беларускага народа. Рыхтуючы ваенную кампанію супраць Польшчы, савецкі ўрад рабіў акцэнт на палітычнае становішча, у якім апынулася насельніцтва анексаваных Польшчай зямель.

Лёсавырашальны характар для беларускай нацыі падзей 17 верасня падкрэсліў у сваім выступленні доктар гістарычных навук, прафесар У. Ф. Ладысеў. Калі для польскага народа гэтыя падзеі прывялі да страты сваёй дзяржаўнасці ў выніку германскай агрэсіі, беларускі народ упершыню за сваю многавяковую гісторыю набыў сваю тэрытарыяльную цэласнасць. Таму невыпадкова польскія гісторыкі ўвядзенне войскаў Чырвонай Арміі на тэрыторыю Заходняй Беларусі трактуюць як «удар у спіну польскай арміі», што падарвала яе бяздольнасць.

Польскія гісторыкі мелі б рацыю, адзначыў У. Ф. Ладысеў, калі б ваенная акцыя пачалася не 17 верасня, а значна раней, чаго дамагалася кіраўніцтва Германіі. Аднак да гэтага часу ўсе асноўныя ваенна-эканамічныя цэнтры Польшчы былі заняты войскамі нацысцкай Германіі. Па-другое, войскам Беларускага фронту, які налічваў 200 812 салдат і афіцэраў, паводле даных польскіх аўтараў, супрацьстаяла толькі каля 45 тысяч салдат і афіцэраў, з якіх прыкладна палова не была ўзброена, не зведзена ў канкрэтныя воінскія часці. Але, аб'ектыўна, ваенныя дзеянні савецкіх войскаў адмоўна адбіліся на маральна-псіхалагічным стане польскіх збройных сіл. У выступленні падкрэслівалася, што згодна з польскімі крыніцамі зафіксавана каля 40 выпадкаў супраціўлення пагранічных патрулёў, а таксама баі ў паласе Беларускага фронту пад Кобрынам, Гродна, Вільнюсам і Сапоцкінам. 21 верасня войскі Чырвонай Арміі занялі Гродна, 22 верасня Брэст. У сувязі з тым, што ўсходняя частка Варшаўскага і Люблінскага ваяводстваў паводле Дагавара аб дружбе і мяжы паміж СССР і Германіяй ад 28 верасня адыходзілі Германіі ў абмен на Літву, да заходнебеларускіх этнічных зямель былі далучаны заходнія паветы Беластоцкага ваяводства з пераважна польскім складам насельніцтва, а таксама ўсходняя частка Астралэнцкага і Востраў-Мазавецкага павеатаў Варшаўскага ваяводства. Але і пасля далучэння павеатаў з перавагай польскага насельніцтва беларускае насельніцтва заходняй часткі Беларусі было пераважаючым.

Адначасова з заняццем савецкімі войскамі заходняга рэгіёна Беларусі, адзначалася ў выступленні, у ваяводствах і павятовых цэнтрах былі створаны Часовыя ўпраўленні як органы новай улады, у сельскай мясцовасці —

сялянскія камітэты. Сялянскія камітэты, не чакаючы заканадаўчых актаў, бралі на ўлік памешчыцкую зямлю і маёмасць, перадавалі яе беззямельным і малазямельным сялянам, адпуская на будаўніцтва сялянскіх сядзіб, школ лес з памешчыцкіх уладанняў. У ходзе падзелу сяляне атрымалі 430 982 га зямлі, больш за 33 тыс. кароў, 14 тыс. коней, што ўмацавала аўтарытэт новай улады сярод насельніцтва.

Доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры айчыннай гісторыі Белдзяржпедуніверсітэта імя М. Танка акцэнтаваў увагу ўдзельнікаў круглага стала на надзвычай складаных ваенна-палітычных абставінах, што папярэднічалі падпісанню пакта аб ненападзе паміж СССР і Германіяй ад 23 жніўня 1939 г., якія ўшчыльную тычыліся лёсу заходнебеларускага і заходнеўкраінскага насельніцтва. А. А. Каваленя справядліва адзначыў, што лёс Польшчы фактычна быў вырашаны Гітлерам яшчэ ў красавіку 1939 г., калі быў падпісаны так званы план «Вайс», што прадугледжваў напад на Польшчу ў канцы жніўня — верасня 1939 г. Кіраўніцтва СССР, улічваючы імкненне заходніх краін, у першую чаргу Англіі і Францыі, накіраваць агрэсію Гітлера на Усход, супраць СССР, было фактычна вымушана пагадзіцца з прапановамі Гітлера, каб выйграць час для адпору рыхтуемай агрэсіі супраць СССР, павышэння баяздольнасці войскаў Чырвонай Арміі і вырашыць праблему вяртання заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх зямель. Але прыкладзены сакрэтны пратакол да пакта аб ненападзе ад 23 жніўня 1939 г. парушаў нормы міжнароднага права, у тым ліку і артыкул I Рыжскага мірнага дагавора 1921 г., пад якім стаяў подпіс расійскай дэлегацыі. Польшка-савецкае саперніцтва за пераважанне ва Усходняй Еўропе, падкрэсліў А. Каваленя, завяршылася сакрушальным паражэннем тагачасных палітыкаў Польшчы.

Член СНДЛ кафедры М. В. Ключынскі (IV курс), акцэнтуючы ўвагу на прадпасылках уз'яднання беларускай нацыі, адзначыў, што акрамя ўзброеных форм барацьбы, характэрных для пачатку 20-х гг., былі спробы абараніць беларускія інтарэсы парламенцкім шляхам. У выніку выбараў, якія адбыліся ў лістападзе 1922 г., у польскім сейме быў створаны Беларускі пасольскі клуб пад кіраўніцтвам Б. Тарашкевіча. Першапачаткова БПК імкнуўся да паразумення з польскімі партыямі: удзельнічаў у выбарах прэзідэнта, падтрымаў урад Сікорскага, разгарнуў працу ў камісіях. Аднак ігнараванне беларускіх праблем вымусіла ў маі 1923 г. галасаваць супраць даверу ўраду і не падтрымаць новага прэм'ера Вітаса. Апошняя значная спробай дамовіцца з польскімі палітычнымі сіламі па надзённых для беларусаў пытаннях былі перамовы з паслом Тугутам, які спрабаваў сфарміраваць урад пасля адстаўкі Вітаса ў снежні 1923 г. У сувязі з тым, што дзеянні БПК фактычна

не прынеслі вынікаў, паўстала пытанне аб стратэгіі змагання за беларускія правы ўвогуле.

Паслы клуба Б. Рагуля, А. Станкевіч і некаторыя іншыя лічылі неабходным стварэнне моцнай нацыянальнай сялянскай арганізацыі для пазапарламенцкай дзейнасці. Б. Тарашкевіч і яго прыхільнікі выступалі за саюз з КПП і незалежнай сялянскай партыяй, аб'яднанне барацьбы ўсіх працоўных мас. 24 чэрвеня 1925 г. паслы Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, П. Мятла, П. Валашын выйшлі з БПК і заснавалі клуб «Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада», што прывяло да арганізацыі асобнага масавага леварадыкальнага руху.

Член СНДЛ кафедры Г. Маскевіч звярнула ўвагу прысутных на пытанні адносін насельніцтва да Чырвонай Арміі. Захаваліся дакументы, фотаздымкі аб радасці сустрэчы, выказваннях шчырай падзякі заходніх беларусаў. Сапраўды, так было. Мясцовае насельніцтва аказвала магчымую дапамогу савецкім салдатам.

Аднак былі і зусім іншыя настроі, адзначыла Г. Маскевіч, якія панавалі ў першую чаргу сярод перасяленцаў з Польшчы, мясцовых палякаў і тых, хто лічыў сябе палякамі. Адна з прыхаджанак касцёла сучаснай вёскі на Гродзеншчыне ўспамінае, што яны былі вельмі незадаволены ўсталяваннем улады Саветаў. У 1939 г. ад новых улад яны атрымалі зямлю, значна палепшыліся іх гаспадарчыя справы, аднак цяжэй стала прыхаджанам у рэлігійным жыцці.

Трэба заўважыць, што нельга ацэньваць настроі жыхароў, зыходзячы з пасылкі паляк — беларус, каталік — праваслаўны. Гэта падмурак не адзіна правільны. Былі і палякі, і каталікі, якія падтрымлівалі пераўтварэнні, былі і беларусы, і праваслаўныя, якім гэта не падабалася. Адносіны вызначала сукупнасць прыкмет, дзе не апошняю ролю адыгрывала сама асоба гаспадара, суб'ектыўны фактар, а эканамічныя ці палітычныя ўмовы, наадварот, не былі вызначальнымі. Таму адназначна можна сказаць, што жыхары краю ўспрымалі ўз'яднанне па-рознаму, але, улічваючы час і абставіны, усе павінны былі прытрымлівацца толькі станоўчай думкі.

Член СНДЛ К. Луцкіна (IV курс) у сваім выступленні спынілася на сацыяльна-палітычных, эканамічных і культурных пераўтварэннях, здзейсненых на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Першапачатковымі задачамі новай улады на вёсцы было неадкладнае правядзенне парцэляцыі буйной зямельнай уласнасці. Зямля размяркоўвалася паміж малазямельнымі, беззямельнымі сялянамі, часткова сярэднякамі. Сярэдні надзел вагаўся ад 5 га у прамысловых раёнах да 7 га у іншых. Вялікая частка ішла ў «государственный резерв» — будучыя саўгасы. У галіне прамысловасці фактычна была пабу-

давана новая інфраструктура з новымі галінамі вытворчасці і прадпрыемства, да канца 1940 г. агульны аб'ём прамысловай вытворчасці быў павялічаны ў два разы.

Заходняя Беларусь стала арэнай для выпрабавання мадэлі дэпартацыі насельніцтва, якая з поспехам потым была прыменена і ў выпадках з чэчэнцамі і калмыкамі. Усяго за восень 1939 — чэрвень 1941 г. было арыштавана каля 120 тыс. чалавек, выслана больш за 125 тыс. Першапачаткова моцныя пазіцыі савецкай улады ў ніжэйшых сляях грамадства аслаблі да канца 1939 г. з-за падзення жыццёвага ўзроўню, непрадуктыўнасці савецкіх метадаў кіравання эканомікай і пераразмеркавання каштоўнасцей, пачатку калектывізацыі. Сустрэліся розныя формы дзяржаўнага кіравання, эканомік, сацыяльных адносін. Сфарміраваліся розныя культуры. Таталітарная сістэма уніфікавала духоўнае жыццё на савецкі лад. Але сацыяльныя завабы былі бяспрэчнымі: насельніцтва далучылася да даступнай адукацыі, медыцынскага абслугоўвання, палепшылася нават паштовая сувязь. Галоўным здабыткам восені 1939 г. для беларускага народа стала магчымасць развівацца разам, непадзеленым на дзве часткі, жыць у адной дзяржаве.

Член СНДЛ кафедры С. У. Кірпа (IV курс) акцэнтавала ўвагу на праблему перадачы Вільні і Віленскага краю Літве ў 1939 г. У сакрэтным пратаколе аб падзеле сфер уплыву паміж Германіяй і Савецкім Саюзам ва Усходняй Еўропе, прыкладзеным да дагавора аб ненападзе, адзначалася, што паўночная мяжа Літвы з'яўляецца мяжой сфер інтарэсаў Германіі і СССР, «пры гэтым інтарэсы Літвы ў адносінах да Віленскай вобласці прызнаюцца двума бакамі». Лагічным працягам дасягнутых дамоўленасцей з'явілася падпісанне ў Маскве дагавора паміж урадамі СССР і Літоўскай рэспублікі 10 кастрычніка 1939 г. аб перадачы апошняй горада Вільна і Віленскай вобласці ў складзе Віленска-Трокскага, часткі тэрыторыі Свянцянскага і Браслаўскага павеятаў. Агульная колькасць тэрыторый, перадаваемых Літве, у гістарыяграфіі вызначаецца па-рознаму: ад 6655,5 кв. км да 690 кв. км. Насельніцтва, якое пражывала на гэтай тэрыторыі, складала 457,4 чалавека. Афіцыйнай версіяй пры перадачы зямель з'явілася тое, што на гэтых землях пражывала літоўскае насельніцтва. Але ніякіх навуковых даследаванняў у гэты час, вядома, не праводзілася. Этнічны склад насельніцтва вызначаўся прыблізна мясцовымі органамі ўлады. Згодна з дагаворам Савецкі Саюз атрымаў права на размяшчэнне на тэрыторыі Літвы вайсковага кантынгенту колькасцю да 20 тыс. чалавек.

Дагавор быў ратыфікаваны Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР 12 кастрычніка 1939 г. і Сеймам Літоўскай Рэспублікі 14 кастрычніка 1939 г. Пры гэтым інтарэсы БССР не ўлічваліся.

Характарызуючы стан заходняга рэгіёна Беларусі на сучасным этапе, член СНДЛ кафедры В. В. Кірыленка (V курс) адзначыў, што на сённяшні дзень заходні рэгіён застаецца найбольш прадуктыўным і эканамічна эфектыўным. Але гістарычная роля ўз'яднання, уплыў заходнебеларускай спецыфікі далёка не зводзяцца да чыста эканамічнага акцэнта.

Далучэнне Заходняй Беларусі да Савецкай Беларусі прадухіліла страту сваёй ідэнтычнасці, культурнай і нацыянальнай традыцыі, дало магчымасць больш эфектыўна супрацоўнічаць у культурным і цывілізацыйным працэсе са сваімі суседзямі. Аб'яднанне надало ідэнтыфікацыйнаму працэсу вызначанасць, а тэрытарыяльны фактар стаўся вырашальным у кансалідацыі беларускай нацыі.

На сучасным этапе заходні рэгіён Беларусі з'яўляецца для рэспублікі тэрыторыяй далучэння да новай культурна-эканамічнай рэчаіснасці постіндустрыяльнай сусветнай супольнасці. Шматэтнічнасць і поліканфесіянальнасць адначасова палягаюць у плыні сярэднявечнай традыцыі талерантнасці беларусаў і дэманструюць мадэль існавання ў полінацыянальным грамадстве, тым самым выводзячы на новы ўзровень яе ўспрыняцця — узровень рынкавых эканамічных адносін і полікультурнасці.

Удзельнікі круглага стала прыйшлі да агульнай высновы, што абмеркаванне будзе садзейнічаць далейшай плённай працы па вывучэнні складаных праблем беларускага народа.

Падводзячы вынікі дыскусіі, доктар гістарычных навук У. Ф. Ладысеў адзначыў, што асобныя выказванні ўдзельнікаў круглага стала носяць дыскусійны характар, у тым ліку і па пытанні аб характары і змесце праведзеных у краі сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў. Таму з некаторымі меркаваннямі нельга цалкам пагадзіцца. Аднак яны даюць выснову для далейшай больш глыбокай навуковай распрацоўкі складанай праблемы ўз'яднання беларускага народа ў адзінай нацыянальнай дзяржаве.

У. Ф. Ладысеў